

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11. 04. 2020 • Kabul Tarihi/Accepted: 20. 05. 2020

ŞÂFİİ USÛLCÜLERE GÖRE İCTİHAT EHLİYETİ COMPETENCE OF RULING CASE ACCORDING TO SHAFFI PROCEDURERS

Medeni ŞAVLI

Dr., DKAB Öğretmeni

ezka_626@hotmail.com

Oricd.org/0000-0003-3547-6132

Öz

İslâm hukukunun ruhunu oluşturan ve ona işlerlik kazandırarak dinamik hale getiren en önemli mekanizma şüphesiz ictihattır. İctihadın varlığını devam ettirebilmesi için müctehide ihtiyaç vardır. Müctehid ise İslâm hukuku literatüründe şer'î delillerden amelî hükümleri çıkarabilme yeteneğine sahip olan kişi olarak kabul edilir. Dolayısıyla ictihad kuvveti olmayan kişi müctehid olarak kabul edilmemektedir. Bu anlamda Şâfiî usûlcüler tarafından müctehidin ehliyet ve liyakat sahibi olması şart koşulmuştur. Konu ile ilgili ilk defa gerekli şartları sistemli bir şekilde ortaya koyan Şâfiî'dir. Daha sonra gelen usûlcüler ufak tefek farklılıklarla Şâfiî'nin çizgisini takip etmeye devam etmişlerdir. Genel anlamda Şâfiî usûlcülere göre müctehid olan kişinin taşıması gereken şartlar şunlardır: Müctehid öncelikli olarak akıllı, baliğ ve adaletli olmalıdır. Ayrıca, kitabı, sünneti, icma ve ihtilafları, kıyası, Arap dilini, usûli'l-fıkhı, kelamı ve ictihad alanını ilgilendiren bütün ilim dallarını da bilmelidir. Genel anlamda şart koşulan ana başlıklar bunlar olmasına rağmen; müctehidin bu ilimlerden ne kadarını bilmesi gerektiği noktasında ise ihtilaf vardır. Çalışmamızın sınırları göz önünde bulundurularak özellikle Şâfiî usûlcülerin konuya bakış açılarını ve müctehid için şart koştukları ilkeleri dile getirmekle yetindik.

Anahtar Kelimeler: İctihad, Ehliyet, Müctehid, Şâfiî Usûlcüler, İctihad Şartları.

Abstract

Undoubtedly, the most important mechanism which forms spirit of Islamic law and makes it dynamic by bringing it into force is ijtehad. In order for the ijtehad to survive, there is a need for an mujtahid. On the other hand, Mujtahid is accepted as the person who has the ability to extract the judicial provisions from the evidences in the Islamic law literature. Therefore, a person without an ijtehad force is not considered as a mujtahid. In this sense, it is stipulated that the mujtahid must have a license and a merit by the Shafii rulers. It is Shafii who systematically reveals the necessary conditions on the subject for the first time. The procedurers who came after him went on following his ideas with slight differences. In general, these are the requirements of merit according to Shafii procedurers; first of all, mujtahid must be wise, pubescent and fair. In addition, he must know the holy book, sunnah, agreement and disagreements, comparison, Arabic language, fiqh method, all other disciplines regarding islamic law and kalam. Though, in general, these are the main requirements, there is controversy in terms of how much of these discipl"ines mujtahid must know. Moreover, considering the borders of our study, we have especially tried to explain Shafii procedurers' point of view about the subject and the requirements they stipulated for mujtahid.

Keywords: Ijtehad, Merit, Mujtahid, Shafii Procedurers, Requirements of Ijtehad.

Giriş

Şâfiî usûlcülere göre icthad konusunu ele almamızın nedeni, özellikle de son zamanlarda icthad hususunda İmam Şâfiî'ye yöneltilen eleştirilerdir. Genellikle akademik çevrede İmam Şâfiî'nin icthadın alanını daralttığı ve dinamik olan İslâm Hukukunu durağanlaştırdığı noktasında görüşler vardır.¹ İmam Şâfiî'nin icthad ehliyeti için ağır şartlar ortaya koyduğu bir gerçektir. Ancak icthadın gereksiz olduğu ya da caiz olmadığı noktasında herhangi bir beyanda bulunduğu söylenemez. Ayrıca konu ile ilgili İmam Şâfiî'den sonraki diğer Şâfiî usûlcülerin de görüşüne bakıp bir kanaate varmak en doğru yol olacaktır.

1. İctihad

1.1. İctihadın Sözlük ve Terim Anlamı

İctihad (الاجتهاد) kelimesinin sözlük anlamı, hedeflenen şeyi elde etmek ve ona ulaşmak için güç ve çaba sarf etmek demektir.² İctihad sözcüğü iftiâl (افتعال) babından olup (جهد) sözcüğünden türetilmiştir. İctihad sözcüğü bu formuyla güç ve takat anlamına gelmektedir.³

İctihad kavramı terminolojide farklı şekillerde tanımlanmıştır. İmâm Şâfiî (204/820), "İctihad kıyasıdır."⁴ derken, Gazzâlî (ö. 505/1111), "Şer'i hükümleri öğrenmek için müctehidin olanca gücünü sarf etmesidir."⁵ şeklinde tanımlamıştır. Şirâzî (ö. 476/1083) ise *el-Lûma* adlı eserinde, "Müctehidin, Şer'i hükümleri talep etmede güç ve çaba sarf ederek elinden geleni yapmasıdır."⁶ diyerek beyanda bulunmuştur. Özellikle İmam Şâfiî'nin yaptığı tanıma bakıldığında icthadın mutlaka bir asla dayanması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü kıyas bunu gerektirir.

1.2. İctihadın Gerekliliği

İslâm hukukunun en önemli sacayaklarından biri hiç şüphesiz icthad mekanizmasıdır. Hukukun gelişmesinde icthadın önemi büyüktür. Bu anlamda Şâfiî usûlcüler icthada büyük bir önem atfetmişlerdir.

İmâm Şâfiî, icthadın gerekli olduğunu söyleyerek bu konuda net bir tavır sergiler. Konuyu Mescidi Haram'dan uzakta olanların durumunu örnek vererek açıklamaya çalışır. Söz konusu olan bu kişilerin diledikleri tarafa dönüp namaz kılamayacaklarını belirtir. Ancak bu kişilerin kibleyi bulmaları için alametlerden (dağlar, gece, gündüz, güneş, yıldız, rüzgar) yola çıkarak icthatta bulunmalarının farz olduğunu iddia eder.⁷ Şâfiî'nin icthad ile ilgili bu yöntem ve açıklaması büyük bir önem arz eder. Bu düşünce aynı zamanda kendisine yöneltilen "İctihadın alanını daraltmıştır."⁸ şeklindeki eleştirileri de çürütür niteliktedir.

Bazı usûlcüler göre ise bir uyumsuzluk söz konusu olduğunda müctehid çözümü önce naslarda, akabinde icma ve kıyasta aramalıdır. Müctehid'in bu yöntemleri kullanarak çözüm bulamaması durumunda icthatta bulunmasını farz-ı kifaye olarak değerlendirmişlerdir.⁹ Bu konuda genel kanaat icthadın farz-ı kifaye olduğu yönündedir. Ancak Müctehidlere arz olunan olayların durumuna göre icthadı farz-ı ayn, farz-ı kifaye ve mendup olmak üzere üçe ayıranlar da olmuştur.¹⁰ Kısacası mevcut şartlara göre icthadın hükmü değişebilir. Fakat icthatsız bir zaman dilimi kabul edilmemiştir.

¹ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, 3. Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 257; Abdülaziz Bayındır, *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî*, Ankara: Araştırma yayınları, 2014), 252.

² Feyyûmî, Ahmet b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhü'l-Münîr fi Ğarîbî'l-Şerhî'l-Kebîr*, (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1987), 1: 112.

³ İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâleddin, *Lisânü'l-Arap*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, h.1414), 1: 708; Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezâk el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs Min Cevâhirü'l-Kâmûs*, (Byy.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 7: 534-535.

⁴ İmâm Şâfiî, Muhammed İdris, *er-Risâle*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 2008), 314.

⁵ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstasfâ min İlmi'l-Usûl*, (Beyrut: el-Mektebü'l-Asriyye, 2012), 2: 297.

⁶ Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali el-Firûzâbâdî, *el-Lûma fi Usûlî'l-Fıkḥ*, Thk.: Abdülkadir Hatip el-Hüseynî, (Bahreyn: Dâru'l-Hadis, 2013), 303.

⁷ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 48-49.

⁸ Mustafa Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'âncılık*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 172-173; İlhami Güler, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 104.

⁹ Semânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar b. Ahmat el-Mervezî, *Kavâtiu'l-Edille fi'l-Usûl*, Thk.: Muhammed Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2: 302-303.

¹⁰ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Sanânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hak Min İlmi'l-Usûl*, Thk.: Şeyh Ahmet, (Byy.: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1999), 2: 211.

İctihadın olmaması hayatın donması ve durması demektir. İctihadı zaman ve mekânla sınırlı hale getirmek ciddi bir hata olarak görülür. İctihadı zamanla sınırlandırmak ve herhangi bir zamanın ictihad edecek müctehidden hali olması caiz addedilmez. Kıyamete kadar bu işleyişin devam edeceği kabul edilir.¹¹ İctihad, devamlı gelişmekte ve değişmekte olan insan hayatının bir gereği olarak düşünülmüş, sürekli meydana gelen yeni olayların çözümü ve beşeri ihtiyaçların karşılanması için zaruri görülmüştür. Bu itibarla ictihadı her devirde farz-ı kifâye olarak kabul edenler de olmuştur.¹²

Ehlisünnete mensup müctehidler ictihadın gerekliliği noktasında görüşlerini ifade ederken, nasların sınırlı, olayların ise sayısız olduğunu söylemişlerdir. Sınırlının ise sınırsız olan olaylara yetmeyeceğini belirtmişlerdir.¹³ Bu anlamda zaman ve mekâna göre durumların değişmesi sonucunda ortaya çıkan yeni problemlere verilecek cevap naslarda bulunmayınca ictihadın varlığı kaçınılmaz olarak kabul edilmiştir.

Aslında ictihadın gerekliliği ve ictihad kapısının kapanmayacağı konusunda en önemli ve can alıcı örneklerden biri Mu'az b. Cebel'in hadisidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Mu'az'ı Yemen'e, oradaki halka dini hükümleri anlatmak için gönderirken, kendisine sormuş:

“-Sana bir uyuşmazlık getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?

-Allah'ın Kitabı'ndakine göre.

-Allah'ın Kitabında yoksa?

-Allah'ın Resûlü'nün Sünnetine göre.

-Allah'ın Resulünün sünnetinde de bulamazsan?

-Kendi görüşümle ictihad ederim ve vazgeçmem.” Bu diyalogdan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) eliyle Mu'az'ın göğsüne vurdu ve “Allah Resulünün elçisini, Allah Resulünün hoşnut olduğu (cevaba) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.” dedi.¹⁴ Mevcut şartlara bakıldığında böyle bir durum tüm zamanlarda cereyan edebilir. O zaman aynı durum söz konusu olunca kimse ictihadın olmayacağını iddia edemez. Buradan, Müslümanca yaşamak için ictihad mekanizmasının varlığının kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Böyle mühim bir mekanizmayı çalıştıracak şahıs ise filhakika sıradan biri olamaz. Bazı şartları kendisinde barındırması elzemdir.

Bu makalede, kısaca önemini arz ettiğimiz ictihad mekanizmasına işlerlik kazandıracak Müctehitte bulunması gereken ehliyet şartları tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak çalışmamızın sınırları göz önünde bulundurularak sadece Şâfiî usûlcülerinin görüşlerine yer verilecektir. Öncelikle ictihad ehliyeti ile ilgili şartların tayin edilmesinin sebeplerinin izah edilmesinin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.3. İctihat Ehliyeti ile İlgili Şartların Ortaya Konmasının Sebepleri

Bu konu uzun zamandır birçok tartışmanın odağını oluşturduğu için önem arz etmektedir. Zira dinamik ve canlı olan İslâm hukukunun durmasına ve donmasına sebep olarak ictihad alanının daraltılması gösterilmiş ve hala bu gün de gösterilmektedir.

İslâm'ın teşrî' döneminde sahabenin sahip olduğu özellikler, onlara ictihad konusunda kaideler konmasını gerektirmiyordu.¹⁵ Daha sonraki dönemde teoriye yönelme ihtiyacının duyulmaya başlandığını gösteren işaretler mevcut ise de, İmam Şâfiî'ye kadar bu ihtiyacın yazıya geçirilişine dair kesin bir vesikanın mevcut olmadığı iddia edilmiştir.¹⁶ Zira sahabe devrinde ictihad ehliyeti tespit edilmemiş ve bu konuda herhangi bir tanım da yapılmamıştır.¹⁷

Hukukî hükümlerin Rasûlullah'tan (s.a.v.) alınması, doğrudan ve özlü biçimde olduğu için nakil, inceleme ve kıyaslama gibi hususlara gerek duyulmamıştır.¹⁸ Ancak Rasûlullah'ın (s.a.v.)

¹¹ Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, 7. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 407.

¹² Şâh Veliyyullâh Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Çev.: Mehmed Erdoğan, (İstanbul: İmaj Ofset, 2003), 1: 64.

¹³ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekr Ahmet, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1968), II, 4.

¹⁴ Ebû Davud, Akdiye, 11; Tirmizî, Ahkâm, 3; İbn Mâce, Menâsik, 38.

¹⁵ İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn, *Câmi'u Beyani'l-İlm*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1968), II, 37.

¹⁶ Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *Menâkibu'l-İmâm's-Şâfiî*, Thk: Ahmet Hicazi es-Saka, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyetü'l-Ezheriyye), 153.

¹⁷ Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li-Dirâseti'l-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 16. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 91.

¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2: 359.

vefatından sonraki devirde toplumda fetva ve yargılama görevini sahabenin önde gelenleri yürütmüştür. Onlar Kur'ân ve sünnetin dili olan Arapçayı, ayetlerin nüzûl ve hadislerin vürûd sebeplerini gayet iyi biliyorlardı. İslâm hukukunun inceliklerine, maksat ve hedeflerine tam anlamıyla vakıftılar. Bu nedenle naslardan hüküm çıkarmak için gerekli şartları teorik bir şekilde ele almaya ihtiyaçları bulunmuyordu.¹⁹

Zekiyüddîn Şa'bân, özellikle hicri üçüncü asrın sonlarına doğru hukuki olarak karar verme ve ictihatta bulunma noktasında büyük bir anarşiye müşahade edildiğini nakleder. Öyle ki, icihad konusunda ehliyet sahibi olmayan kişiler kendilerinin müctehid olduğunu iddia etmiş ve naslardan hüküm çıkarma kurallarının çoğu bir yana, azını bile bilmeyenler fetva verme cüretinde bulunmuşlardır.²⁰

İctihadla ilgili tartışmaların ortaya çıkması ve icihad edecek kişi ile ilgili şartların ileri sürülmesinin temel sebeplerinden biri de istihsandır. Özellikle Hanefî mezhebine mensup fakihler, birçok hukuki meselede istihsan yöntemini müstakil şer'î bir delil olarak kullanmışlardır. Zaman zaman kıyas kelimesinin yanında kullandıkları da olmuştur. Ayrıca Hanefî fakihler istihsan kelimesini çokça kullandıkları halde kendilerinden "*istihsan*" ile ilgili ortak bir tanım da intikal etmemiştir.²¹ Bu belirsizlik zihinleri meşgul etmiş ve işin nereye varacağı noktasında akıllarda soru işareti bırakmış olabilir. Bu münasebetle söz konusu olan durum, âlimleri çözüm arayışına sevk eden başka bir neden olmuştur, diye düşünüyoruz.

O dönemde rey taraftarları ile hadis taraftarları arasında tartışmalar devam ederken teorik hipotezler noktasında aşırılık söz konusu olup ilimle uğraşanlar çok defa naslardan ve selevin birikiminden destek almayı özellikle istihsana yönelmişlerdir. Özellikle bu dönemde reyde büyük bir artışın yaşandığına işaret edilmiştir.²² İlim sahasında meydana gelen bu karışık durumda icihad noktasında kimin ehil, kimin ehil olmadığı anlaşılabilir duruma geldiği anlaşılıyor. Aynı zamanda gelinen bu durumun teamüllerin dışında bir hal aldığını da göstermektedir.

Mevcut olan bu duruma kayıtsız kalmayan İmâm Şâfiî ve diğer bazı usûlcüler, icihad mekanizmasına bir çeki düzen vermek için ehliyet şartlarını ortaya koymuşlardır. İmâm Şâfiî'nin keyfi ve kişisel icihadların önüne geçmek için kıyas yöntemini kullandığı da iddia edilmektedir.²³

İbn Haldun (ö. 808/1406), bütün bunları dil meselesi muvacehesinde değerlendirmeye tabi tutar. Çünkü selevin bu noktada dil probleminin mevcut olmadığını söyler. Ancak daha sonra gelenlerin dile hakimiyetleri olmadığı için usûlün varlığını gerekli kılmıştır.²⁴

Muhammed Ebû Zehrâ (ö. 1974), Fıkıh Usûlü'nün Fürû'u fıkıh için önemini, mantık ilminin diğer felsefi ilimlere göre faydası gibi değerlendirir. Mantık ilmini akıl için bir ölçü ve düşünürken akli hatadan koruyan bir araç olarak kabul eder. Bu bağlamda Fıkıh Usûlü'nün de müctehidi fıkıh alanında yapmış olduğu çalışmalarda hata ve yanlışlardan koruyan bir ölçü olduğunu söyler. Dolayısıyla müctehidin ortaya koymuş olduğu hükmün doğru veya yanlış olduğunu bu sayede kavrayacağını dile getirir.²⁵

Karadâvî ise, Allah din âlimlerini, hakkında nass olan ve olmayan hususlarda delil getirmeyi bir kurala bağlamak için "*Fıkıh usûlü*" ilmini oluşturmaya muvaffak kılınca, bu başarı sayesinde onlar, hiçbir millete veya medeniyette benzeri görülmemiş muhteşem bir ilim meydana getirdiklerini söyler. Aynı zamanda bu ilimin, İslâmî düşünce mirasının iftihar kaynaklarından birini teşkil ettiğini ifade eder.²⁶

¹⁹ Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Çev.: İbrahim Kafi Dönmez, 2. Baskı (Ankara: TDVY., 1996), 32.

²⁰ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 442.

²¹ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 180-182.

²² Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Akılının Oluşumu*, Çev.: İbrahim Akbaba, (İstanbul: Kitapevi, 2001), 116; Kirbaşoğlu, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, 134.

²³ Ahmed Hassan, *İslâm Hukukunun Doğuş ve Gelişimi*, Çev.: Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hüseyin Esen, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 79.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2: 360.

²⁵ Muhammed Ebu Zehra, *Fıkıh Usûlü*, Çev.: Abdülkadir Şener, 10. Baskı (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 21.

²⁶ Karadâvî, *İslâm Fıkıhını Yeniden Okumak*, Çev.: Abdullah Kahraman, (İstanbul: Nida Yayınları, 2012), 173.

Bilindiği üzere usûl konusunda yazılan ilk müstakil kitap İmam Şafii'nin er-Risâle adlı eseridir.²⁷ Kitabın telif tarihi ve içeriğine bakıldığında ictihad metotlarını ve şartlarını ilk defa derleyip toplayan müctehidin yine İmâm Şâfiî olduğu kabul edilir.²⁸ Bu şekilde fıkıh usûlünün tedvini ile beraber ilk defa ictihad ehliyeti müctehid imamlar döneminde tespit edilmiş ve kavramsal olarak literatüre geçmiştir.²⁹ Zira er-Risale'de ictihad edecek kişide bulunması gereken ehliyet şartları açıkça ortaya konulmuştur. Ancak daha sonra bu şartları ağır gören yine bir kısım Şâfiî usulcülerin şartları tahfif etmeye çalıştıklarını hatta İmam Şâfiî'nin ortaya koymuş olduğu şartlara ilavelerde bulduklarını göreceğiz.

1.4. Ehliyetin Anlamı

Başlangıçta ictihad edecek kişide bulunması gereken şartlar “ehliyet” başlığı altında değil de özellikle “müctehidin şartları”³⁰ adı altında dile getirilmiştir. Daha sonraki usûlcüler ehliyet kavramını kullanmışlardır.³¹

Ehliyet kelimesine sözlük anlamı açısından bakıldığında kökü e-h-l'dir. Bu ise malik olmak, hakkı olmak, yetkisi olmak, bir şeye mensup, bir şeyde bilgili, ona layık olan kişi anlamına gelmektedir.³² Dolayısıyla bu kelimenin mastarı olan ehliyet ise sözlükte yetki, elverişlilik, liyakat ve yeterlilik anlamlarına gelir.³³

Ehliyet kelimesi, İslâm hukuk doktrininde kişinin dinî ve hukukî hükme konu olmaya elverişli oluşunu ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.³⁴

2.Şâfiî Usûlcülere Göre Ehliyetin Şartları

Şâfiî usûlcüler nasslardan şer'î hükümlerin çıkarılması için müctehidin taşıması gereken birçok şart ileri sürmüşlerdir. Özellikle konu ile ilgili tespit ettiğimiz şartları şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Akıl ve Bulûğ

Şâfiîler, ictihad edecek kişinin akıllı³⁵ olması gerektiği noktasında ittifak ettikleri halde bulûğ şartı hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu doğrultuda, temyiz yeteneğinden mahrum olduğu için akıl sahibi olmayanların sözüyle amel edilemeyeceği ifade edilmiştir.³⁶ Şayet müctehid akli olgunluğa ulaşmasa benzer hususlar arasındaki farkları ayırt edemeyecektir. Hal böyle olunca bir ictihad ürünü olan kıyas yapma hakkı da olmaz. Aklı tam olandan kasıt ise müctehidin ictihad konularına vakıf olmasıdır. Bu şartları kendisinde barındırmayan kimsenin kıyas yapması caiz görülmemiştir.³⁷

Ancak bulûğ şartı Şâfiî usûlcüler arasında üzerinde ittifak edilen bir konu değildir. Çünkü balığ olmayan kişinin akli tam olmadığından sözüne itibar edilmeyeceği söylenmiştir.³⁸ Cüveyni ise, çocuğun ictihad rütbesine yükselmesinin mümkün olduğunu iddia etmiştir.³⁹ Aslında burada çocuk ve akıl hastası olan kişiyi ayırt etmek gerekir. Zira çocuk iyi ve kötüyü birbirinden ayırt etme yeteneğine

²⁷ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 164; Hassan, *İslâm Hukukunun Doğuş ve Gelişimi*, 23.

²⁸ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 34.

²⁹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 168.

³⁰ Tufi, Necmüddin Ebû Rebi Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Arabistan: Vizâreti'l-Şüuni'l-İslâm, ts.), 3: 575.

³¹ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 168.

³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11: 30; Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, Thk.: Muhammed Na'im el Arkûsî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 963; Feyyûmî, 1: 28.

³³ İbrahim Mustafa ve dğr., *Mucemü'l-Vasit*, (Byy.: Dâru'd-Dave, ts.), 32.

³⁴ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DîA*, (TDVY, 1994), 10: 533.

³⁵ İbn Sübkî akli üç şekilde tanımlar. 1. Bir meleke olan akıl, kendisiyle ilim idrak edilen derin bir yetenek ve kabiliyettir. Bunun manası ise kendisiyle malumatların hakikatleri tafsil edilen tabii bir kuvvet olmasıdır. 2. İster zarurî ister nazarî idrak olsun ilmin bizzat kendisidir. 3. Akıl sadece zarurî ilimdir. Akıl gereklidir, çünkü akli olmayan kişi temyiz sahibi değildir ki sözüne itibar edilsin. Akıl melekedir. Meleke ise ilmin kendisiyle idrak edildiği nefisteki derin yetenektir. el-Bennânî, Abdurrahman b. Cadullah, *Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Bennânî âlâ Cemu'l-Cevâmî*, Thk.: Muhammed Abdülkadir Şahin, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 2: 590.

³⁶ Bennânî, *Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Bennânî*, 2: 589.

³⁷ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 329; İbn Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi, *Cem'û'l-Cevâmî fi Usûli'l-Fıkh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 118.

³⁸ Bennânî, *Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Bennânî*, 2: 590.

³⁹ Cüveyni, İmâmu'l-Haremeyn, *el-Burhan fi Usûli'l-Fıkh*, (Katar: Devlet Yayınları, ts.), 2: 1330.

sahiptir. Aynı şey akıl hastası için söylenemez. Bu anlamda Cüveynî'nin görüşü daha isabetli görülmektedir.

2.2. Adalet

Müctehid için adaletin gerekliliği konusunda Şâfiî fakihler farklı görüşler serdetmişlerdir. İmâm Gazzâlî müctehidin adil olmasını şart koşar. Ayrıca müctehidin kendi adaletine hâle getirecek masiyetlerden de uzak durmasını gerekli görür. Çünkü adil olmayanın fetvası kabul edilemez, diye düşünülür.⁴⁰ İbn Sübkî (ö. 771/1370) ise esâh olan görüşe göre mezhepte adaletin şart olmadığını dile getirir. Bu durum, fasıkın da icthad kuvvetine sahip olabilmesinin bir gerekçesi olarak kabul edilir.⁴¹ Mezhepte müctehidin sözüne güvenin oluşması için adalet şartının getirilmesi ise zayıf bir görüş olarak kalmıştır.⁴² Biz de, adaletin olması gerektiği kanaatindeyiz. Adalet konusunda malul olan bir kimsenin görüşüne itimat etmek kişiye ağır gelir. Aynı zamanda fasıkın görüşüne uyum problemi doğar. Fıskı zahir olan bir kimsenin toplum içinde itibarı zayıftır. Bu anlamda ortaya koyacağı icthada güven duyulması kolay olmaz.

2.3. Kitab'ı Bilmek

Şeriatın esrârı ve ahkâmı için en kuşatıcı olan kaynak şüphesiz Kur'ân'dır. Bu münasebetle İslâm hukuku kaynaklarının başında gelir. İslâm hukukuna işlerlik kazandıran ve onu dinamik hale getiren ise icthad mekanizmasıdır. Bu mekanizmayı çalıştıran yegâne kişi şüphesiz müctehiddir. Tüm Şâfiî usûlcülere göre icthatta bulunacak olan kimsede bulunması gereken ve üzerinde ittifak edilen konuların başında kitabın bilinmesi gelir.⁴³ Müctehidin kitabın ne kadarını bilmesi gerektiği noktasında ise ihtilâf vardır.

Fıkıh Usûlü ilminin korucusu olan İmâm Şâfiî'ye göre, hiç kimse bir şey için bu haramdır veya helaldir deme yetkisine sahip değildir. Böyle bir şey söyleyebilmesi için görüşünü ilme dayandırmasını zorunlu görür ki bu ilmin dayanağı da Kitap, sünnet, icma ve kıyastır. Bu anlamda Kur'ân'ın ihtiva ettiği farzları, ahlâkî esasları, irşat ile ilgili emirleri ve mubah kıldığı şeyleri bilmelidir.⁴⁴ Allah'ın kitabında yer alan hükümlerin yanında, Kur'ân'ın edebi yönünü, nasih ve mensuh ayetlerini, âm, has ve irşat yöntemini de bilmelidir.⁴⁵

Özellikle nâsîh ve mensûhun bilgisine büyük bir önem atfedilmiştir. Eğer müctehid bu bilgiye sahip olmazsa mensûh olan ayetlerle hüküm verebilir. Ya da muhkem olan ayetin mensûh olduğunu düşünerek muhkem ayetleri terk edebilir. Böyle bir durumda mensûh olan bir ayetle hüküm verilmiş olur⁴⁶ ki, bu da büyük bir yanlış olur.

İmâm Şâfiî, özellikle müctehid için Kur'ân'ın tamamının ezbere bilinmesini şart koşturmuşur.⁴⁷ Ayrıca, müctehidin kitabın esbâbı nüzûlünü,⁴⁸ muhkem ve müteşâbihini, te'vil ve tenzilini, ayetlerin Mekki ve Medeni oluşunun bilinmesini de gerekli görür.⁴⁹ Şâfiî'nin bu bakış açısına göre müctehidin icthatta bulunabilmesi için Kur'ân'a her yönüyle vakıf olması kaçınılmaz görülüyor. Bu bağlamda, Kurân hakkında detaylı bilgiye sahip olmayan bir müctehid icthadını Kur'ân'a dayandıramaz.

İmâm Gazzâlî, icthad noktasında Allah'ın kitabını asıl olarak kabul ettikten sonra, İmâm Şâfiî'nin ileri sürdüğü ağır şartları iki açıdan hafiflettiğini söyler. Birincisi, müctehidin Allah'ın kitabının tamamını bilmesini şart koşmaz. Hükümün bağlandığı beş yüz kadar ahkâm ayetinin bilinmesini yeterli görür. İkincisi ise, bu ayetlerin ezberlenmesini de gerekli görmez. Sadece ayetlerin yerlerinin bilinmesi

⁴⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 293; Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 1334.

⁴¹ Şîrâzî, *el-Luma*, 299; İbn Sübkî, *Cem'û'l-Cevâmi*, 119; Bennânî, *Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Bennânî*, 2: 593-594.

⁴² Bennânî, *Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Bennânî*, 2: 593-594.

⁴³ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 61; İbn Sübkî, *Cem'û'l-Cevâmi*, 118.

⁴⁴ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 61; Şîrâzî, *el-Luma*, 298; İbnu'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakiin*, 1: 37.

⁴⁵ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 329; İbnu'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakiin*, 1: 37; Şîrâzî, *el-Luma*, 298.

⁴⁶ Cüveynî, *el-Burhan*, 2: 1331-1332.

⁴⁷ İsnevi, Cemaleddin Abdurrahim, *Nihâyetü's-Sûl Şerh'u Minhâcî'l-Vusul ila İlmi'l-Usûl*, (Byy.: Dâru'l-İbnu Hazm, 1999), 2: 1036.

⁴⁸ Hatip el-Bağdâdî, Ebi Bekr Ahmet b. Ali b. Sabit, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, Thk.: Ebû Abdurrahman Adil, (Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1996), 2: 331.

⁴⁹ İbnu'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakiin* 1: 38; Hatip el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, 2: 331.

ve ihtiyaç zamanında o ayetlere ulaşılmasını kâfi görür.⁵⁰ Gazzâlî'nin bu görüşünü çağımıza taşıdığımızda müctehidin yükünün epey hafiflediği anlaşılır. Çünkü teknolojinin gelişmesiyle müctehid olan kişi istediği an her türlü ayet ve hadise ulaşabilir.

İbn Sübkî ise müctehid için Kitap ile ilgili usûl, belâğat, ahkâm ayetlerinin yeri ve ayetlerin nâsîhi, mensûhu ve esbâbı nüzulünü bilmesini zaruri görür.⁵¹ Bu konuda Âmidî (ö. 631/1233) de aynı görüşü paylaşmaktadır.⁵² Nâsîh ve mensûh olan ayetlerin bilinmesindeki temel gaye, daha önce geçtiği üzere neshedilmiş olan ayetlerle hüküm vermemek içindir.⁵³ Kanaatimizce de müctehid, ayetlerin yukarıda söz konusu edilen hususiyetlerini bilmelidir. Hatta ayetlerin edebi, tarihsel ve sosyolojik arka planına da hâkim olmalıdır. Bu anlamda ayetin indiği ortamın bilinmesi, hem tarihsel hem de toplumsal açıdan önem taşır.

2.4. Hadisi (sünnet) Bilmek

Hadis kelimesi sözlükte “*kadim*”in zıddı olan “*eni*” anlamına gelmektedir.⁵⁴ Terim olarak ise hadis, Peygamberimizin (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerine (onay) denir.⁵⁵ Ayrıca ahlaki ve fiziki vasıf olarak Hz. Peygamber’e nispet edilen her şeyin yazılı metinleri şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Kısaca “*Peygamber sözü*”ne de hadis denilmektedir.⁵⁶

Müctehidin ehliyeti için şart koşulan önemli hususlardan biri de hiç şüphesiz nebevi sünnet bilgisidir. İslâm âlimleri tarafından müctehid için, Rasûlullah’tan sadır olan söz, fiil, takrir ve yapılmasına önem verdiği fiillerin bilinmesi gerekli görülmüştür.⁵⁷ Fakat hadislerin tamamının bilinmesi ve ezberlenmesi şartı öngörülmemiştir.⁵⁸ Bu anlamda hadislerin tamamını bilmenin zor olmasından dolayı böyle bir sınırlama getirilmiş olabilir. Zira hadisin bilgisi sahili olmayan bir deniz gibidir.

Mâverdî (ö. 450/1058), ictihad hakkında her ne kadar beş yüz tane hadisin ezberlenmesini yeterli görse de, Gazzâlî ise, Kur’ân konusunda yaptığı tahfifi sünnet konusunda da iki açıdan yaptığını söyler. Sünnetin tamamının bilinmesi şartını ağır bulduğundan bunu kabul etmez. İctihad için sadece ahkâm hadislerinin bilmesini yeterli görür. Ayrıca müctehidin bu hadisleri ezbere bilmesi şartını da aramadan, müctehidin rahat ulaşabileceği Ebû Davûd veya Beyhakî’nin es-Süneni gibi ahkâm hadislerini içeren ana kaynaklarından birinin varlığını yeterli kabul eder. Gazzâlî, müctehidin fetva vermek için ihtiyaç sırasında müracaat edeceği babları bilmesini kâfi görmüş, eğer ezberleme imkânı varsa daha güzel olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Ancak İbn Dakîku’l-İd (ö. 702/1302) ve İmam Nevevî (ö. 676/1277)⁶⁰ gibi sonra gelen bazı Şâfiî usûlcüler ise Gazzâlî’nin bu görüşüne katılmamışlardır.⁶¹ Bunlara göre ezber şartı olmaksızın müctehid bütün ayetleri ve sahîh hadisleri bilmelidir.⁶² Sahih hadislerin tamamının bilinmesi ağır bir şarttır. Ebû Hanife gibi müctehitlerin bu tür hadislerin tamamına ulaşmaları dönemleri itibari ile mümkün değildi. Çünkü o dönemde hadislerin tamamı henüz tedvin

⁵⁰ İmam Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 294; Râzî, *el-Mahsul*, (Thk.: Tâhâ Câbir Ulvânî), (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 6: 23; Apaydın, *İslâm’a Giriş*, 89.

⁵¹ Bennanî, *Haşiyetü’l-Allametü’l-Bennanî*, 2: 590-93.

⁵² Amidî, Ebû’l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebi, *el-lhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, Thk.: Abdürrezak Afifi, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 4: 163.

⁵³ İsnevî, *Nihayetü’s-Sûl*, 1037.

⁵⁴ İbrahim Enis ve dğr., *el-Mucemü’l-vasit*, (B.y.y.: Mektebetü’ş-şüruk), 2004, 160.

⁵⁵ İbn Hacer, Ebû’l-Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet el-Askalânî, *Fethû’l-Bârî bi Şerhi Sahih’l-Buhârî*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, (Beyrut: Dâru’l-Marife, h.1379), 725; Tahhan, 15.

⁵⁶ Çakan, İsmail Lütfü, *Hadis Usûlü*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, ts), 13.

⁵⁷ Şîrâzî, *el-Luma*, 298.

⁵⁸ İsnevî, *Nihayetü’s-Sûl*, 1036.

⁵⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 294; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî, *el-Bahrû’l-Muhit fi Usûli’l-Fıkh*, (Kuveyt: Dâru’s-Savve, 1992), 6: 200-201.

⁶⁰ Bu konuda İmam Nevevî itirazlarda bulunarak Ebû Davud’un Sünen’inin örnek verilmesini doğru bulmaz. Çünkü bu kitabın bütün sahih hadisleri kapsamadığını iddia eder. Buhârî ve Müslim’de ahkâma dair birçok sahih hadisin var olduğunu ve Ebû Davud’un sünen’inde yer almadığını söyler. İbn Dakîku’l-İd de iki açıdan Ebû Davud’un Sünen’ini yetersiz bulur: Bu eser müctehidin ihtiyaç duyacağı tüm hadisleri kapsamadığı, ikincisi ise bu esrede müctehidin hüküm verirken ihtiyaç duyamayacağı bazı hadislerin yer almasıdır. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *İrşâdü’l-Fuhul ilâ Tahkiki’l-Hakkı min İlmî’l-Usûl*, Thk.: Şeyh Ahmed, (Dimaşk: Dâru’l-Kütübî’l-Arabi, 1999), 2: 207-208.

⁶¹ Zerkeşî, *el-Bahrû’l-Muhit*, 6: 201; Apaydın, *İslâm’a Giriş*, 89.

⁶² Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 170.

edilmemişti. Yukarıdaki şartlara göre hareket edildiği takdirde Ebû Hanife (ö. 150/767) gibi âlimlerin müctehidliği tartışılır duruma gelir.

Bazı usûlcülere göre ise, müctehid kuvvet ve zayıflık açısından râvilerin hallerine, cerh ve ta'dil yollarına vakıf olmalıdır. Ancak Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Main düzeyinde hadis bilgisine ulaşması şartı aranmamıştır.⁶³ Çünkü sadece nakille gelen hadislere muttali olunabileceği söylenmiştir. Ancak sahih olan rivayetleri fasit olan rivayetlerden ayırmak için hadisi nakledenin kendisinin ve ahvalinin bilinmesi gerekli görülmüştür.⁶⁴

Gazzâlî ve onu takip eden bazı usûlcüler, hadislerin derecelerini birbirinden ayıracak şekilde râvilerle ilgili cerh ve ta'dil bilgisini de yine rivayet bilgisi kapsamında değerlendirmişlerdir. Bununla beraber, genel anlamda ümmet tarafında kabul edilmiş hadislerin isnadını incelemeye gerek olmadığı, müctehidin ta'dil noktasında Buhârî ve Müslim gibi hadis imamlarının ta'dili ile yetinebileceği görüşündedirler. Zira aralarında uzun bir zamanın geçtiğini için buldukları asırda râvilerin ahvalini araştırmanın zor bir iş olduğunu söylemişlerdir. Netice itibari ile hadis ilminde sıkı olan âlimlerin ta'dili ile iktifa etmeyi yeterli görmüşlerdir.⁶⁵

Hatip Bağdâdî, bir kimsenin çok miktarda hadis toplayıp rivayet etmekle Müctehid olamayacağına, bunun için manayı anlamaya ve derin tefekkür kabiliyetine ihtiyaç bulunduğuna işaret eder.⁶⁶

İctihad noktasında tartışmanın en fazla yaşandığı konu hadistir. Müctehid usûl açısından hadisi iyi bilmelidir. Çünkü hadislerde de bir tedricilik vardır. Bununla beraber fetva mahiyetinde olan hadisler de az değildir. Ayrıca, müctehid mutlaka hadisin vürud sebebine vakıf olmalıdır. Hadis usûlüne vakıf olan, istediği zaman hadise ulaşabilen ve Arapçayı da iyi bilen bir Müctehid için hadisi ezbere bilme şartının getirilmesi ağır olur. Zira günümüzde hadisi ezberlemekten ziyade usûlü bilmek daha önemlidir. Haddizatında teknolojik imkânlarla herkes hadise ulaşabiliyor. Ayrıca, müctehidin ictihat edeceği konular ile ilgili sahih hadisleri bilmesi yeterli kabul edilebilir.

2.5. İcma ve İhtilafları Bilmek

İmâm Şâfiî, ilimde iki hususun çok mühim olduğunu söyler. Bunlardan birincisi icma, ikincisi ise ihtilafıdır.⁶⁷ Bu anlamda usûlde müctehidin icmanın mevzularını bilmesi şart koşulmuştur. Bunun temel sebebi müctehidin icmanın hilafına fetva verme ihtimalidir. Bu nedenle müctehidin icma ile sonuçlanan ve sonuçlanmayan meseleleri bilmesi gerekli görülmüştür.⁶⁸

İmam Şâfiî, ictihad edecek kimsenin konu ile ilgili bir sünnet bulamazsa Müslümanların icma ile istidlal etmesi gerektiği görüşündedir. İctihatta bulunacak olan bir kimse insanların hangi konularda icma ettiklerini ya da ihtilafa düştüklerini bilmelidir. Bu bağlamda daha önceki icma ve ihtilafları bilmeyen kişi ictihatta bulunamaz. Müctehid, özellikle kendisine muhalefet eden muarızlarını dinlemekten çekinmemelidir. Zira müctehid muarızını dinlemekle kendisi yanlış yapmaktan kurtulmuş olur. Bununla beraber inandığı doğruları tespit etme noktasında güçlü duruma gelir. Fakat onun bu konuda büyük bir çaba sarf etmesi şart koşulur. Böylece müctehid kabul ettiği şeyi hangi argümanlara göre kabul ettiğini, terk ettiği şeyi ise hangi sebepten dolayı terk ettiğini bilmiş olur. Göstermiş olduğu bu çaba sonucunda kabul ettiği şeyin terk ettiği şeyden daha üstün olduğunu da anlar.⁶⁹ Bu konu hakkında icma ve ihtilafları bilen bir müctehid yaptığı çalışmalarla daha çabuk ve daha doğru sonuca ulaşır. Aksi takdirde icmaya aykırı ictihatta bulunma ihtimali doğar.

Yukarıdaki bilgiler bağlamında bakıldığında İmam Şâfiî'ye göre müctehidin yanlışa düşmemesi ve gerçek bilgiye ulaşması için muhaliflerinin görüşleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Müctehidin bu konu hakkında göstereceği çalışma ve çabası, ona tenkit, takdir ve araştırma melekesinin gelişmesini sağlar. Bununla beraber o fakihlerin sahip oldukları delil ve gösterdikleri eğilimler arasında mukayeselerde bulunma imkânı elde eder. Zira İmam Şâfiî, fakihlerin ihtilaflarından başlayıp

⁶³ Amidî, *el-İhkâm*, 4: 163.

⁶⁴ İsnævî, *Nihayetü's-Sûl*, 2: 1037.

⁶⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 296-97; Apaydın, *İslâm'a Giriş*, 89.

⁶⁶ Karaman *İslâm Hukukunda İctihad*, 169.

⁶⁷ İmâm Şâfiî, *el-Ümm*, (Byy.: Dâru'l-Şa'b, 1968), 7: 250; Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhit*, 6: 201.

⁶⁸ Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhit*, 4: 201; Şîrâzî, *el-Luma*, 298.

⁶⁹ İmâm Şâfiî, *el-Ümm*, 7: 329.

çalışmalarını genişleterek fıkıhın ölçü ve ana öğelerini tespit etmiş ve bu şekilde Fıkıh Usûlünü ortaya koymuştur.⁷⁰

İmâm Gazzâlî, daha önceki konularda olduğu gibi bu konuda da tahfife gitmiştir. Müctehidin aykırı fetva vermemesi için hem nassları hem de icma konularını bilmesini şart koşar. Fakat icma ve ihtilafa konu olan her şeyi ezberlemesini gerekli görmez. Bilakis fetva verdiği meselelerin icmaya muhalif olmadığını bilmesi halinde bunu yeterli görür. Müctehidin bu fetvası ya âlimlerin mezheplerinden herhangi birine muvafakat etmeli ya da bu meselenin icma ehlinin açıklama yapamayacakları aşırda neşet etmelidir.⁷¹ Müctehid daha önceki ictihadların vaktini ve o vakitte cereyan eden dini, siyasi ve sosyal olayları bilmelidir. Zira vakit ve sosyal hayat ictihad üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

2.6. Kıyası Bilmek

Müctehid'in bilmesi gereken önemli konulardan biri de kıyastır. İmâm Şâfiî'ye göre, ilimde kıyasın özel bir yere sahip olması hasebiyle herkes ona ulaşamaz. O, âlimlerin tamamının kıyası öğrenmek ve bilmekle sorumlu olmadığını söyler. Bu bağlamda öğrenme imkânı olan bilginlerin kıyası ihmal etmesini caiz görmez. Şâfiî, kıyas ilminin öğrenilmesini farz-ı kifaye kabul ettiğinden, yeteri kadar kimse onu öğrenince diğerlerinden sorumluluğun kalkacağını ifade eder. Bu bağlamda kıyas ilmini öğrenen fakihleri, ötekilerden daha üstün görür.⁷² Bu görüş, İmâm Şâfiî'nin akla önem vermediğini iddia edenlere cevap niteliğindedir. Çünkü kıyas aklın mahsulüdür. Ayrıca yukarıda geçtiği üzere aklını kullananları diğerlerinden daha üstün saymıştır.

Müctehid kıyası bilmelidir, çünkü kıyas ictihad mekanizmasının dayanağı ve re'yin aslı kabul edilir. Fıkıh, kıyasta değişik şubelere ayrılır. Zira birçok konuda fıkhi çözümlenmeler için kıyasın varlığı şarttır. Kıyası bilmeyen bir kimse söz konusu olan meselelerde hüküm çıkaramaz.⁷³

İmam Şâfiî, ictihadı bütün şekil ve metotlarıyla kıyas bilgisine bağlar. Hatta daha da ileri giderek *"İctihad kıyastır."* der.⁷⁴ Müctehid, sahih olan kıyasın yöntemini öğrendikten sonra hüküm ifade eden nass'lardan elde edilen verileri de öğrenmiş olur. Bu veriler, ona ictihad yaptığı konuya en yakın olan nass'ı seçme imkânını sağlar. Kıyası bilen bir kimse, şu dört şeyi de bilmesi gerekli görülmüştür:

"a) Kıyasın aslını teşkil eden nasları ve bu nas'ların ortaya koyduğu hükümlere temel teşkil eden ve fer'in hükmünü asl'a bağlayan illetlerin bilinmesi.

b) Kıyasın asıl temelinin teşkil eden ve fer'i asl'a bağlayan illetin taşıması gereken vasıfların bilinmesi.

c) Önceki Müctehidlerin hükümleri çıkarırken dayandıkları vasıfları tespit etmede başvurdukları metotların bilinmesi.⁷⁵

d) Müctehid kıyası ve kıyasın muteber olan şartlarını bilmelidir. Ta ki caiz olan ve olmayan meseleleri birbirinden ayırt etsin.⁷⁶ Çünkü kıyas ictihadın temel esasıdır. Aynı zamanda kıyas, müctehidi sayısız hükümlerin açıklanmasına götüren bir yoldur."⁷⁷

Müctehidin vücubi (zorunlu) olarak kıyası bilmesinin manası şudur: Kıyasın rükünlerini, şartlarını, nevelerini, kısımlarını ve illete delalet eden yollarını bilmesi demektir. Kıyas ve ictihadı aynı anlamda kullanan İmam Şâfiî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de yer alan hükümlerin bağlandığı bilgileri elde eden kimse kıyas yapabilir. Müctehidler haber olan yerde habere uyararak, haber olmayan konularda ise, mevcut olan habere kıyas yaparak ictihatta bulunmalıdır.⁷⁸ Bu anlatılanlara bakıldığında müctehid

⁷⁰ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*, Çev.: Abdülkadir Şener, (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 333.

⁷¹ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 294; Vehbe Zuhaylî, *Usûli'l-Fikhi'l-İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1996), 2: 1036.

⁷² İmâm Şâfiî, *el-Ümm*, 7: 246.

⁷³ Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhit*, 6: 201.

⁷⁴ İmâm Şâfiî, *el-Ümm*, 7: 314.

⁷⁵ Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 333.

⁷⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 22; Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 1332.

⁷⁷ İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, 2: 1037.

⁷⁸ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 327

mutlaka icthadını bir asla dayandırmalıdır. Bu işleyişin özellikle İmam Şafii'nin icthad felsefesinde yer aldığını söylemek yanlış olmaz.

İmâm Şâfiî'ye nispet edilen, “*Kim Allah'ın kitabını nass ve istinbat olarak bilirse dinde imamete (müctehid olmaya) hak kazanır.*” ifadesi de müctehidin taşıması gereken özellikleri kısaca ortaya koymaktadır.⁷⁹

İctihad noktasında en çok kullanılan yöntem kıyas görülmektedir. Dolayısıyla kıyası tüm detaylarıyla bilmeyen bir kişi icthadında hataya düşebilir. Müctehid, özellikle olaylar arasındaki benzerlikleri, ayrıldıkları noktaları ve olayların illetlerini iyi bilmelidir. Çünkü asıl ile ferî birbirine bağlayan şey aralarındaki illet birliğidir.

2.7. Arap Dilini ve Hitabını Bilmek

İslâm hukukunun temel kaynaklarının dili Arapça olması hasebiyle İmâm Şâfiî, bu dile çok büyük bir önem atfeder. İlim adamı evvela Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak nazil olduğunu bilmelidir⁸⁰ Geniş bir dil olan Arapça'nın birçok ifade biçimi vardır. Sayıca zengin olan bu ifade biçimlerinin birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları bilmeyen kimse, Kitap'ta yer alan mübhem ve kapalı bilgilerin izahını yapamaz.⁸¹ Arapçanın değişik ifade tarzlarına vurgu yapan İmâm Şâfiî, ancak ilim sahibi olan kimselerin bu değişik ifade tarzlarını bileceğini söylemiştir. Arapça'yı bilmeyen kimseler, onun bir kısım özelliklerini bilmeyenler gibi, Arapçanın taşıdığı özellikler hakkında zor söz söyleyebilirler.⁸² İmâm Şâfiî, er-Risâle adlı eserinin değişik yerlerinde, “*Bir kimse Arap dilini iyice bilmedikçe diğer tüm şartları taşısa bile icthad yapamaz.*” iddiasında bulunur.⁸³ Kur'ân ve sünnetin bilinmesi Arapça bilgisinden geçer. Kelime ve kavramların anlamı, birbirleriyle olan irtibatı ancak Arapça bilmekle mümkün olur. Zira Arapça bilinmedikçe diğer şartların bilgisine ulaşmak çok zor olur. Ayrıca bu iki kaynak icthadın tüm yöntemlerine temel teşkil eder. Bu konudaki zafiyet müctehidin taşıması gereken diğer konulara da hâlel getirir.

Müctehidin Arapçayı bilmesi şartının ileri sürülmesinin temel amacı, İslâm hukukunun temelini teşkil eden Kur'ân-ı Kerim ve sünnet gibi kaynakların dilinin Arapça olmasıdır.⁸⁴ Müctehidin bu konudaki bilgisinin alt sınırı, İmâm Gazzâlî'nin ifadesiyle Arab'ın konuşmasını ve ifade biçimini bilmesidir. Bununla beraber kelamın zahirini, mübhemini, hakikatini, mecazını, âmını, hassını, muhkemini, müteşabihini, mutlakını, mukayyedini ve tüm anlama yöntemlerini kavrayabilecek kapasitede olmalıdır. Arapçada Halil (ö. 175/791)⁸⁵ ve Müberred (ö. 286/900)⁸⁶ derecesinde bir bilgiye sahip olması, dilin tamamını ve derin nahiv bilgisine sahip olmasını şart koşmamıştır. Buna mukabil kitap ve sünnete taalluk eden miktarı, hitap ve maksatların inceliklerinin bilinmesini yeterli sayar.⁸⁷

Müctehidin Arap dili açısından nahiv, sarf, usûl ve belâgat gibi konularda vasat bir bilgiye sahip olmasını yeterli gören Şâfiî usûlcüler de olmuştur.⁸⁸

Âmidî, Arap dili konusunda müctehidin lehçe ve nahivin bilmesini gerekli görmüştür. Fakat müctehidin dilde Asmaî (ö. 216/831)⁸⁹ nahivde ise Sîbeveyhi (ö. 180/796)⁹⁰ ve Halil derecesinde bilgi

⁷⁹ Apaydın, “İctihad”, *DİA*, 21: 437.

⁸⁰ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 61.

⁸¹ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 65.

⁸² İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 67.

⁸³ İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, 329.

⁸⁴ Apaydın, “İctihad”, *DİA*, 21: 438.

⁸⁵ Arap asıllı olan Halil, 718 yılında Umman'da doğup Basrada yetişmiştir. İslâm tarihinin yetiştirdiği müstesna bir dil âlimidir. Çok yönlü bir ilim adamı olarak gramer, lügat ve mûsiki ile uğraşmıştır. İbn Nedim, Muhammed İshak, *Kitabü'l-Fihrist*, Tahran 1971, 48.

⁸⁶ Müberred, Ezd kabilesine bağlı olup Basra'da dünyaya gelmiştir. Lügat ve nahiv konusunda üstün bir bilgiye sahip idi. Ayrıca o zamanın âlimlerinin yanında sarf, şiir, ahbâr ve edebiyat alanlarında çalışmalar yaptı. İbn Nedim, *Kitabü'l-Fihrist*, 65.

⁸⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 296; Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhit*, 6: 202-203.

⁸⁸ Bennânî, *Haşiyetü'l-Allametü'l-Bennânî*, 2: 590.

⁸⁹ 740 yılında Basra'da doğup orada yetişti. İmâm Şâfiî'nin de talebesi oldu. Üstün bir hafızaya ve tenkitçi bir fikir yapısına sahipti. En büyük şiir ravilerinden biridir. Şiir, gramer ve lügat konusunda çalışmalar yapmıştır. 831 yılında Basra'da vefat etmiştir. İbn Nedim, *Kitabü'l-Fihrist*, 59-61.

sahibi olmasını şart koşmaz. Ancak Araplar arasındaki hitabette meydana gelen sarîh, zahîr, mücmel, kefil, müfret ve mürekkep, küll ve cüz, hakikat ve mecaz, anlaşma ve ortaklık, müteradif ve zıtlıklar, âmm ve hass, mutlak ve mukayyed, mantuk ve mefhum, iktida ve işaret, tenbih ve ima gibi lafızların delaletini ayırmak için gerekli bilgiye sahip olması durumunda bunun müctehid için yeterli olduğunu belirtir.⁹¹

Bu konu ile ilgili Râzî (ö. 606/1210) ise müctehidin nahiv, usûl ve sarf bilgisine sahip olmasını gerekli görür. Çünkü İslâm şeriatının Arapça olmasından dolayı ona ulaşmak için Arapça bilgisine sahip olmakla mümkün olduğunu söyler. Bu anlamda şeriatın vaciplerinin ancak Arapça ile tamam olacağını söyleyerek müctehidin de Arapça bilgisine sahip olmasının vacip olduğunu dile getirir.⁹²

Usûl-i Fikh âlimleri, müctehid olan kişinin Arap dilini bilmesini şart koşarak bu konuda ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'ân ve sünnetin dili Arapçadır. Bu itibarla Allah ve Rasûlü'nün muradı⁹³ ancak bu dili bilmek ile anlaşılır.⁹⁴

Bu anlatılanlardan şu sonuca varmak mümkündür: İslâm şeriatinde araştırma yapan bir kimsenin, fikhî kaynaklardan hüküm istinbat etme gücü, Arapçanın özelliklerini bilmesi oranındadır. Dili anlamada zorluk çeken kimse ise hüküm çıkarmada da zorluk çeker.⁹⁵ Kişinin anlama ve kavrama yeteneğini dile hâkim olmaya bağlamışlardır.

Kur'ân'ın ilk muhatapları Araplar idi ve dili de Arapçadır. Kanaatimizce Kur'ân o gün kullanılan Arapçanın özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla o güne gidip gramerin yanında özellikle Arap şiirini ve dilinin lehçelerini de bilmek gerekir. Bu anlamda o günün toplumunda yer alan tüm bilgi kaynaklarından faydalanılmalı ve elde edilen veriler icthad noktasında birer kriter olarak kullanılmalıdır.

2.8. Fıkıh usûlünü ve fûrû' fıkıhı bilmek

Şâfiî mezhebine mensup usulcülerin bu konudaki bakış açıları farklılık arz etmektedir. Her ne kadar usûl bilgisinin gerekliliği konusunda görüş birliği olsa da fûrû' fıkıh konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çoğunluk fûrû' fıkıh lüzumlu görmemiştir.⁹⁶

Fahredden er-Râzî "*el-Mahsul*" adlı eserinde icthad için en ehemmiyetli ilimin fıkıh usûlü olduğunu ortaya koyar. Bu konuda diğer ilimlerin önemli olmadığını söylemektedir.⁹⁷ Fûrû' fıkıha gelince, buna ihtiyacın olmadığını iddia eder. O, fûrû' müctehidin yaptığı çalışmaların semeresi olarak addeder. Bu anlamda müctehid için fûrû' fıkıhın şart koşulmasını gerekli görmez.⁹⁸

Müctehid için fıkıh usûlünü şart koşan İmâm Gazzâlî, fûrû' fıkıh hakkında ise aynı şeyi düşünmemektedir. Her ne kadar fûrû fıkıhın uygulanmasıyla icthadın temeli oluşturuluyor ve deneyim kazanma yolu olarak kullanılıyorsa da icthad için şart olmadığını söyler. Zira fûrû' fıkıh kullanma, sahabe döneminde icthad için bir yol olarak kabul edilmemiştir. Dolayısıyla icthad

⁹⁰ 757 yılında Şiraz yakınlarında dünyaya gelen Sîbeveyh, Fars asıllıdır. Hammâd b. Selemeden hadis dersleri almıştır. Daha sonra Basra'ya giderek orada nahiv, sarf, fonetik ve lûgat konularında çalışmalar yaptı. Daha sonra kıraat derleri de aldı. Nahivde kendi zamanının en yetkili alimi olmuş. Ömrünün sonlarına doğru Şiraz'a dönüp orada vefat ediyor. İbn Nedim, *Kitabü'l-Fihrist*, 57.

⁹¹ Amidî, *el-İhkâm*, 4: 163; Zuhaylî, *Usûli'l-Fikhi'l-İslâmî*, 2: 1048.

⁹² Râzî, *el-Mahsul*, 4: 24.

⁹³ İctihadın ilk şartlarından olan dilin bilinmesi, yetersizliği durumunda büyük bir eksiklik sayılmıştır. Ebû'l-Meâlî metodoloji açısından ilimlerin maksat ve hakikatini açıklamaya çalışırken, "*Fıkıhın maddesi usûldür. Usûlün maddesi ise kitap, sünnet ve icmadır.*" diyerek konuyu ifade etmiştir. Bütün bunları maddesi ise Arapça gösterilmiştir. Çünkü şeriatin dili Arapçadır. Allah'ın muradının anlaşılması için bu dilin bilinmesi şarttır. Dil, usûllerin aslı ve maddelerin özü ve dayanağıdır. Netice itibari Arap dili olmaksızın fıkıhın ikmalinin mümkün olmayacağını ifade eder. (Şirâzî, *el-Luma*, 298).

⁹⁴ Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 329; Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 169.

⁹⁵ Maverdî'nin icthadına göre ister müctehid olsun ister olmasın tüm Müslümanların Arap dilini bilmesi farzdır. İmâm Şâfiî'ye göre ise, farzların edası için tüm Müslümanlara gücü nispetinde Arapça öğrenmeleri acil bir gerekliliktir. Başka bir yerde Arap dilinin mükellefler tarafından bilinmesini farz olarak telâkki eder. Delil olarak taabbudî olan namazlarda Arapça dışında başka bir lisanla kıraat ve ezkârın caiz olmadığını ortaya koyarak bu konuyu insanların dikkatine sunmuştur. Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhit*, 4: 202.

⁹⁶ Zerkeşî, *el-Bahrû'l-Muhit*, 4: 205.

⁹⁷ Râzî, *el-Mahsul*, 6: 25. Zuhaylî, *Usûli'l-Fikhi'l-İslâmî*, 2: 1048.

⁹⁸ Bennânî, *Haşiyetü'l-Allametü'l-Bennânî*, 2: 593; Râzî, *el-Mahsul*, 6: 25; Esnevî, *Nihâyetü's-Süul*, 2: 1038.

konusunda sahabenin yolu takip edilebilir düşüncesindedir.⁹⁹ İmâm Gazzâlî başka bir yerde, ictihad ile ilgili ilimlerin en önemlilerinin hadis, dil ve Usûlü'l-Fıkh olmak üzere üç çeşit olduğunu ifade eder.¹⁰⁰ Buna mukabil, özellikle Ebu İshâk İsferyânî (ö. 418/1027), onun öğrencisi Ebû Mansûr el-Bağdadî (ö. 429/1000) ve el-Cüveynî (ö. 478/1085) fûrû'ü fıkhı müctehid için şart koşmuşlardır.¹⁰¹

Şâfiî mezhebinde ictihadın temelini oluşturan kıyas yöntemidir. Kıyasın birinci önermesi aslın hükmüdür. Asıl ile fer arasında ilişki kurmak için fûrû'ü fıkhı ihtiyaç vardır. Fûrû'ü fıkhı bilmeyen bir kimsenin ictihatta bulunması zor olur. Bu anlamda müctehid için ileri sürülen birçok madde usûl ve fûrû'un içinde yer almaktadır. Yani konular iç içedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda asgari olarak hem usûl hem de fûrû'ü bilgisinin varlığı gerekli görülüyor.

2.9. Kalam İlmini Bilmek

İctihad mertebesine ulaşmak için kelâm ilminin bilinmesi de gündeme gelmiş ve genellikle gerekli görülmemiştir. Ancak az da olsa müctehidin kelâm bilgisine sahip olmasını lüzumlu gören usulcüler de olmuştur. Amidî'ye göre, müctehid Allah'ın varlığını, sıfatlarını, özellikle vâcibü'l-vücûd, hayat, ilim, kudret, irade ve mütekellim sıfatlarına sahip olduğunu bilmelidir. Ayrıca Rasûlullah'a, getirdiği şeriata, mucizelerine, getirdiği parlak ayetlere inanmasının gerekli olduğunu belirtir. Fakat kelâm ilminin inceliklerini ve bu konuda kelâm âlimleri gibi derin bilginin gerekliliğini şart koşmaz. Bilakis imanın üzerinde bina edildiği kısımların bilinmesini yeterli görür.¹⁰²

İmâm Gazzâlî, Râzî ve Cüveynî gibi Şâfiî usulcüler de müctehidin kalam ilminde derinlik sahibi olmasına itibar etmemişlerdir.¹⁰³

Amidî'nin görüşü tercihe şayandır. Müctehid genel anlamda kalam bilgisine sahip olmalıdır. Çünkü İslâmî ilimler komplekstir. Birini dışarıda bıraktığınız takdirde kopukluk olur. Özellikle İslâm hukuku diğer tüm sosyal bilimlerle ilişkisi vardır ve onlardan faydalanır. Kaldı ki kalam gibi önemli bir ilmin bilgisi daha da büyük önem arz eder. Buna bağlı olarak ictihad edecek kişinin bu konuda bilgi sahibi olmasını gerekli görüyoruz.

2.10. Şer'i Maksatları Bilmek

Literatürde hikmet-i teşrî ilminden kasıt, Şarî Teâlâ'nın kullarının hem dünya hem de ahret maslahatını elde edebilmeleri için koymuş olduğu hükümlerin maksatlarını, umde, esas ve ilkelerini anlamaktır. Şer'î bütün hükümler insanı hem iç hem de dış dünyada insan-ı kâmil kılmayı ve böylece onu mutluluğa erdirmeyi amaçlar.¹⁰⁴ Müctehid şeriatın bu gayelerinden gafil olması uygun değildir. Müctehid için bunun gerekliliğini Şâfiî usulcüler aşağıdaki gibi dile getirmişlerdir.

İmâm Şâfiî ictihad ederken aradığını eğer Kur'ân ve sünnette bulamamışsa hemen kıyas kuralına başvurmamıştır. Öncelikli olarak dinin külli yaklaşımlarına ve genel maslahata göre hareket etmiştir.¹⁰⁵ Şâfiî usulcüler, İmâm Şâfiî'nin takip ettiği bu ictihad yönteminden yola çıkarak onun ictihad ehliyeti için makâsıd-ı şerîa bilgisini de zımnen kabul ettiğini söylemişlerdir.¹⁰⁶ İmam Şâfiî'nin ictihadını naslara ve dinin külli kaidelerine göre temellendirmesi önemlidir. Zira Şâfiî'nin ictihad noktasındaki temel felsefesi bunu gerektirdiği düşüncesindeyiz. Çünkü ona göre ictihad mutlaka bir asla dayanmalıdır.

İbn Sübkî'ye göre müctehid, İslâmî ilimlerin kendisinde meleke haline geldiği, şer'î kaideleri üst düzeyde anlayan ve Şâr'î'nin muradını bilen kişidir. Bu itibarla şeriatın maksatlarını bilmek ve bu konuda derinleşmek gerekir. Makâsıt bilgisini ictihadın şartları arasında sayan Sübkî, ictihad rütbesinin üç şarta bağlı olduğunu dile getirir. Bu şartlardan birincisi, müctehidin makasıd-ı şerîa

⁹⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 297.

¹⁰⁰ Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkh'ül-İslâmî*, 2: 1048.

¹⁰¹ Cüveynî, *el-Burhan*, 2:1332; İbn Salah, Osman b. Abdurrahman, *Edebü'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, Thk: Muvafık b. Abdullah b. Abdülkadir, (Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1986), 88.

¹⁰² Amidî, *el-İhkam*, 4: 162-163.

¹⁰³ Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 297; Râzî, *el-Mahsûl*, 4: 25; Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 1331-1332.

¹⁰⁴ Erdoğan, *Fıkh ve Hukuk Terimleri*, 338.

¹⁰⁵ Gazzâlî, *el-Menhul min Talikati'l-Usûl*, Thk.: Muhammed Hasan Heytu, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1998), 575-576.

¹⁰⁶ Yaman, *Makasit ve İctihad*, 131.

alanında derinliği olmalıdır. İkincisi, müctehidin ustalığı olmalıdır. Üçüncü şart ise, sözle ifade etmezse bile dinin hedeflerini ve uygun hükümleri anlayacak bir kuvvete sahip olması gerekir.¹⁰⁷

Cüveynî ise bu konuda daha net bir fikir ortaya koyar. Ona göre bir kimse emir ve nehilerin maksadını kavrayamıyorsa, din konusunda gerçeğe ulaşamaz.¹⁰⁸ Burada anlaşılan müctehid olan bir kimse daha önce konulmuş olan bu hükümleri bilmesi gerekir ki, yapacağı yeni icthadı onun üzerine temellendirsin.

İctihad faaliyeti, gerekli olan bir konuda Şari'nin maksadını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu anlamda şeriatin genel maksatlarını ve esrarını bilmeyen bir kimse usûlen fıkhı vakıf olması zor olur. Müctehid, dinin genel maksatlarını bilecek ki; icthadını onun üzerine temellendirsin. Aksi takdirde naslardan hüküm çıkarırken hataya düşebilir.

2.11. Müctehidin Bilmesi Gereken Diğer İlimler

Bütün bu bilgilerin dışında, Hatip Bağdâdî (ö. 463/1071) müctehidin fert ve toplumun psikolojisini, dinler tarihi ve sosyolojiyi bilmesi gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir: *Diğer ilimlerin gerekliliği ve öğrenilmesi noktasında müctehid herkesten çok muhtaçtır. Zira müctehidin çalışma alanı hem dünyayı hem de ahreti kapsamaktadır. O, toplumun çeşitli söylem ve eylemlerini, faydalı ve zararlı olan şeyleri, insanlar arasındaki her türlü münasebeti, örf ve adetlerini bilmek zorundadır. Bunların bilgisine ulaşmanın yolu, ancak insanlarla buluşmak, çeşitli din ve dini akımlara bağlı olan kişilerle görüşmek, onlarla müzakere ve muhasebelerde bulunmak, kitaplar toplayıp onları devamlı olarak okumak şekliyle olur.*¹⁰⁹

Bir diğer husus, müctehidin yüksek bir zekâ ve idrake sahip olması gerekli görülmüştür. Nasların gayesini anlamakta zorluk çeken ve aciz olan kişi icthad ehliyetine sahip olamaz.¹¹⁰ Cüveynî, icthad için hâkim olan düsturun bu olduğunu söylemiştir. Müctehidin anlama ve kavrama gücü yüksek değilse kitapları ezberlemekle muradı hâsıl olmaz.¹¹¹ Daha önce geçtiği üzere müctehidin akıllı olması yetmez, akılla beraber yüksek bir zekâyâ sahip olması da gerekir. Çünkü olaylar arasında bağlantı kurmak ve meselelerin künhüne varmak ancak keskin bir zekâ ile olur.

Müctehid için akli delillerin bilgisi de şart koşulmuştur. Bundan kasıt, herhangi bir konuda nass yoksa asıl olan beraat-i zimmetin varlığını bilmektir. Dolayısıyla nass, icma ve diğer delillerle reddedilmediği müddetçe buna bağlı bulunmakla mükellef olduğumuzun da farkında olmalıdır. Bunu şart koşan usûlcüler, İmâm Gazzâlî ve er-Râzî'dir. Daha sonra bu konuda diğer usûlcüler de onlara tabi olmuşlardır.¹¹²

Yukarıda değinilen şartlar, nitelikler ve tartışmalar mutlak müctehidle ilgilidir. Usûlcüler, mukayyed müctehid için bağlı bulunduğu imamın usulünü bilmesini yeterli görmüşlerdir. Gazzâlî icthadın bölünebileceği görüşüyle bağlantılı olarak yukarıda sayılan ilimlerin tamamını bilmenin, şeriatin tamamında fetva verebilen mutlak müctehid hakkında şart olduğunu, herhangi bir meselede gerekli bilgileri edinmiş birinin sadece o meselede icthad edebileceğini belirtir.¹¹³

3. Değerlendirme

Ülkemizde bazı akademisyenlerin İmâm Şâfiî'nin icthadın alanını daralttığı ve dinamik olan icthad mekanizmasını durağanlaştırdığına¹¹⁴ dair iddiaları burada bir değerlendirme yapmamızı kaçınılmaz kılmıştır. Netice itibarıyla yaptığımız çalışmada, Şafii usûlcülerin icthad ehliyeti hususunda özellikle de Hanefi usûlcülerden farklı düşünmedikleri, aksine benzer şartlar ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Aşağıda Hanefilerle ilgili vereceğimiz bilgiler ve usûl eserleri bunu kanıtlar niteliktedir.

¹⁰⁷ İbn Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 1: 8.

¹⁰⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 1334.

¹⁰⁹ Hatip el-Bağdâdî, *el-Fâkih ve'l-Mütefakkih*, 2: 333; Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 169.

¹¹⁰ el-Bennanî, *Haşiyetü'l-Allametü'l-Bennanî*, 2: 590.

¹¹¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 1332.

¹¹² Gazzâlî, *el-Müstasfa*, 2: 295; Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 24.

¹¹³ Apaydın, *İslâma Giriş*, 91.

¹¹⁴ Kırbaçoğlu, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, 258; Bayındır, *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmâm Şâfiî*, 252.

Fıkıh usûlü tarihinde Şâfiî'nin rolü son derece önemli ve inkâr edilemez büyüklüktedir. Üstlendiği bu etkili ve belirleyici rol ile ilk başta ortaya koymuş olduğu usûl, daha sonra gelen tüm mezhep usûlcüleri tarafından benimsenmiştir. Bu anlamda daha önce anlatıldığı üzere İmam Şâfiî'nin müctehid için şart koştuğu Kitap, sünnet, icma, kıyas ve Arapça bilgisi konusunda bütün usûlcüler birleşmektedir.¹¹⁵ Özellikle saydığımız bu şartlar, hiçbir usûlcü tarafından gereksiz görülmemiştir. Ancak bu şartların açıklanması ve sınırlandırması hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Söz konusu olan bu şartların dışında müctehid için başka şartlar ve vasıflar ileri sürenler de olmuştur.¹¹⁶ Özellikle Şâfiî usûlcülerin bu konudaki ihtilaflarını daha önce anlatmaya çalıştık.

Kaynaklara bakılırsa, özellikle Hanefi usûlcülerin de müctehid için zekâ ve adalet ilkelerinin yanında Kitap, sünnet, kıyas, Arapça, usûlî'l-fıkh, fûrûî'l-fıkh, mantık, kelam ve akli delillerin bilmesini şart koştukları görülecektir.¹¹⁷ Detaylardaki farklılığa gelince sadece mezheplerin usûlcüleri arasında değil, aynı mezhebin usûlcüleri arasında da farklı görüşler serdedilmiştir. Bu anlamda çalışmakta olan icthad mekanizmasının Şâfiî usûlü ile inkıtaa uğradığını söylemek ciddi altyapıya sahip olmayan bir ideadan öteye geçemez.

Netice itibarıyla daha sonra gelen Şâfiî usûlcülerin rey ve maslahat karşısındaki tutumlarına bakıldığında buna paralel olarak özellikle icthad yöntemine Şâfiî'nin düşündüğünden daha geniş bir içerik kazandırdıkları ve kıyasın alanını belki İmam Şâfiî'nin kabul etmeyeceği derecede genişlettikleri rahatlıkla söylenebilir.¹¹⁸ Çünkü birçok konuda şartları tahfif etmişlerdir. Ancak İmam Şâfiî'nin razı olup olmadığı konusuna gelince eğer o da daha sonraki şartlarla karşılaşmış olsaydı belki de kendisi ehliyetin şartlarını tahfif edecekti. Zira imamın kavli kadîm ve kavli cedidine bakıldığında böyle bir sonuca varmak pek de zor olmasa gerekir. Çünkü şartların değişmesi ile icthadını da değiştirmiştir. Ayrıca zaman ve şartların değişmesi yeni icthadları da gerekli kılar.

Sonuç

İslâm hukukuna dinamizm getiren icthad mekanizmasıdır. Bu kuruma işlerlik kazandıran ve kurumu aktif hale getiren kişi ise müctehiddir. Müctehid olan kimse mutlaka kendisinde bazı şartları barındırması gerekli görülmüştür. Bu makalede tespit ettiğimiz icthad ehliyeti ile ilgili yazılanlar ve ortaya konulan şartlar, mutlak müctehid için ileri sürülmüştür. Her ne kadar müctehid için değişik şartlar ileri sürülmüşse de ortak nokta icthad kapısının kapanmadığını ve gerekli şartları kendisinde barındıran kişilerin icthatta bulunabileceği noktasında Şâfiî usûlcülerin ittifak etmesidir. İmâm Şâfiî icthad ehliyeti için ağır şartlar ileri sürmüşse de ondan sonra gelen Şâfiî usûlcüler tarafından söz konusu olan şartlarının tahfif edildiği de bir gerçektir. Bu veriler, icthadın varlığı ve yapılması şartların uygunluğuna bağlı olduğunu göstermektedir.

İctihad ehliyeti için bir kısım şartların ortaya konmasının temel sebebi, elde edilen verilere göre icthad alanındaki savrulmalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ulaştığımız kaynaklardan da anlaşılacağı üzere İmâm Şâfiî icthadın alanını daraltmamış, bilakis gerekli şartları taşıyan herkesin icthatta bulunabileceğini dile getirmiştir. Tarihsel sürece bakıldığında icthad mekanizmasını dinamik tutan ve ona işlerlik kazandıran genel anlamda yine Şâfiî usûlcüler olmuştur. Netice itibarıyla bu konu hakkında İmâm Şâfiî'nin görüşünün doğru anlaşılması için yaşadığı dönemin iyi tahlil edilmesi gerekli görülmektedir. Aksi takdirde salt eleştiriden öteye geçilemeyecektir.

İctihad ehliyetiyle ilgili ortaya konulan şartlar, İmam Şâfiî "*İctihadın alanını daraltmıştır.*" tezinin ciddi bir altyapıya sahip olmadığını göstermektedir. Bu şartların ortaya konulmasının temel sebeplerinden biri de, icthad mekanizmasının daha sistemli bir şekilde çalışma düşüncesinden başka bir şey olmadığı görülmektedir.

Büyük bir ehemmiyete sahip olan icthad konusunu biraz da zaman ve mekân bilinci ile değerlendirmek gerekir. Bu şartların ortaya konulduğu dönemin gereksinimleri ile bugünkü gereksinim ve gelişmeler aynı sonucu doğurmaz. İçinde bulunulan mevcut hayat şartları her türlü

¹¹⁵ Cessâs, Ebû Bekr Ahmet b. Ali, *el-Füsûl fî'l-Usûl*, (Kuveyt: et-Tûrasi'l-İslâmî, 2008), IV, 273-274; Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Pezdevî*, (Byy.:Mir Muhammed Kütüphanesi, 2009), 278.

¹¹⁶ Semerkândî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-usûl fî netâ'ici'l-usûl*, (Duha: Mektebetü'd-Duha, 1984), 752.

¹¹⁷ Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr, fî şerhi Usûlü'l-Pezdevî*, (Beyrut: Matbaatü'ş-Şirketi's-sahafiyye, 2008), IV, 15-16.

¹¹⁸ Apaydın, "*İctihad*" *DîA*, XXI, 434.

insani faaliyeti etkiler. Bu anlamda ictihad ya da bilimsel faaliyet kendi zamanının özelliklerini taşır. Dolayısıyla günümüzde teknolojinin de gelişmesiyle hayat şartlarının değişmesi neticesinde müctehid için ortaya konulan şartlar tekrar gözden geçirilebilir.

Kaynakça

- Amidî, Seyfüddin Ebi Hasan. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- Apaydın, Yunus. *İslâma Giriş*. 3. Baskı. İstanbul: DİB Yayınları, 2007.
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet", *DİA*, TDVY, 1994, 10: 533.
- Bayındır, Abdülaziz. *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî*, Araştırma yayınları, Ankara 2014, 252.
- Bennânî, Abdurrahman b. Cad. *Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Bennânî âlâ Cemu'l-Cevâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr, fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Beyrut: Matbaatü'ş-Şirketi's-sahafiyye, 2008.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmet b. Ali, *el-Füsûl fî'l-Usûl*, 1-iv, Kuveyt: et-Tûrasi'l-İslâmî, 2008.
- Çakan, İsmail Lütfü. *Hadis Usûlü*. 4. Baskı. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, ts.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-Bâliğâ*. 2 Cilt. Çev.: Mehmed Erdoğan. İstanbul: İmaj Ofset, 2003.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Fıkıh Usûlü*. Çev.: Abdülkadir Şener. 10. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Feyyûmî, Ahmet b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhü'l-Münîr fi Ğarîb'l-Şerh'l-Kebîr*. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Thk.: Muhammed Na'îm el Arkûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Güler, İlhami, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, 104.
- Hassan, Ahmed. *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*. Çev.: Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hüseyin Esen. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Hatip el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmet b. Ali b. Sabit. *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1975.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn, *Câmî'u Beyanı'l-İlm*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1968.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahih'l-Buhârî*. Thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Dâru'l-Marife, h.1379
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed bin Haldun el-Hadramî. *Mukaddime*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- İmâm Gazzâlî, Ebi Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min İlmi'l-Usûl*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-Asriyye, 2012.
- *el-Menhul min Talikati'l-Usûl*. Thk.: Muhammed Hasan Heytu. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1998.
- İmâmü'l-Haremyn Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf. *el-Burhan fi Usûli'l-Fıkh*. 2 Cilt. Mansuriyye: Dâru'l-Vefa, 1997.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûp ez-Zürâî ed-Dımaşkî. *İ'lâmü'l-Muvakiin an Rabbilâlemin*. Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- İbn Salah, Osman b. Abdurrahman, *Edebü'l-Müfti ve'l-Müsteftî*, Thk: Muvafık b. Abdullah b. Abdülkadir, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1986.
- İbn Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî. *Cemû'l-Cevâmi fi Usûli'l-Fıkh*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- İsnevî, Cemâlüddîn Abdürrahîm b. Hasan, Nihâyetü's-sûl, fî şerh'i Minhâci'l-usûl. 2 Cilt. Byy.: Dâru'l-İbnu Hazm, 1999.
- *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- Karadâvî, Yusuf. *İslâm Hukuku*. Trc.: Yusuf Işıcık ve Ahmet Yaman. İstanbul: Nida yayınları, 2012.
- *İslâm Fıkhını Yeniden Okumak*. Çev.: Abdullah Kahraman. İstanbul: Nida Yayınları, 2012.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- *İslâm Hukukunda İctihad*. 2. Baskı. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*. 3. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'âncılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Pezdevî*, (Byy.:Mir Muhammed Kütüphanesi, 2009)
- Razî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fi İlmi'l-Usûli'l Fıkh*. Beyrut: Müessesetü Risale, 1992.

- Semânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar b. Ahmat el-Mervezî. *Kavâtiu'l-Edille fi'l-Usûl*. Thk.: Muhammed Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Smerkândî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, Mîzânü'l-usûl fî netâ'ici'lusûl, (Duha: Mektebetü'd-Duha, 1984), Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. 2. Baskı. Çev.: İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: TDV. Yayınları, 1996.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs. *er-Risâle*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 2008.*el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Şa'b, 1968.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmet, *el-Milel ven'Nihal*, Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1968.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Sanânî. *İrşâdü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hak Min İlmi'l-Usûl*. Thk.: Şeyh Ahmet, (Byy.: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1999
- Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüdîn İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Lüma fi Usûli'l-Fıkıh*. Beyru: Dâru'l-Marife, 1975.
- Tufî, Necmüddin Ebî Rebi Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim. *Şerhu Muhtasarı'r-Ravde*. Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Arabistan: Vizâreti'l-Şüun'l-İslâm, ts.
- Yiğit, Metin. *İlk dönem Haneî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-Arûs Min Cevâhirü'l-Kâmûs*. Byy.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî. *el-Bahrü'l-Muhit fi Usûli'l-Fıkıh*. Byy.: Dâru'l-Kütüb, 1994.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkıh*. 7. Baskı. Beyrut: Müessesetü'l-Risale, 1987.*el-Medhal li-Diraseti'l-Şeriatü'l-İslâmiye*. 16. Baskı. Beyrut: Müessesetü'l-Risale, 2002.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûli'l-Fıkıh'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1996.